

книгу про Пауля Целана, яка, на думку німецької критики, є однією з найпоетичніших і найпроникливіших спроб підняти завісу загадковості над життям «таємного короля німецької лірики».

Автор дбайливо реконструював основні віхи біографії поета, кожна з яких стала важливим етапом його сповненого трагічних випробувань життя. Він відтворив його, сказано б, екзистенційну топографію, відвідавши й описавши місця, що відіграли вирішальну роль у становленні й утвердженні його поетичного таланту. Перед читачем постають, таким чином, історичні й сучасні Чернівці, з якими пов'язані його перші життєві враження, шкільні та гімназійні роки, а також травматичний досвід гетто, депортацій і «трудових таборів», що назавжди поглинули його батька й матір; голодний Бухарест, де протягом 1945—1947 рр. Целан працював у видавництві «Російська книга», зблизився з колом румунських сюрреалістів (Герасим Лука, Ніна Кассіан, Петре Соломон та ін.) і де, незважаючи на страшний тягар неподоланого минулого, на всі матеріальні злигодні й невлаштований побут, відчував себе чи не щасливим; повоєнний Відень, де вийшла його перша поетична збірка «Пісок із урн» (1948), котру він через велику кількість друкарських помилок знищив власноручно, і де розгорнулася драматична історія його стосунків з Інгеборг Бахман, яку автор з великою делікатністю відтворює гіпотетично, оскільки всі матеріали, які могли би пролляти світло на цей «любовний зв'язок на відстані» (Міло Дор), включаючи листування, замкнено, за розпорядженням вдови поета Жізель Лестранж, у металевих скринях Літературного архіву в Марбаху до 2020 р.; і, нарешті, Париж, де він створив свій неперевершений поетичний спадок, де зазнав реальних і гаданих переслідувань, душевних криз і психічних зламів і де навесні 1970 р. востаннє перекинувся через парпет мосту Мірабо, щоб знайти спокій і розраду в хвилях тихоплинної Сени. Пройшовши цими слідами, Г. Бьоттігер зумів рельєфно виліпити портрет непересічної особистості, яка вважається сьогодні абсолютною постаттю повоєнного ліричного модерну і творчість якої справляє дедалі відчутніший вплив на кожну подальшу генерацію поетів у найдальших куточках планети. Водночас автор продемонстрував неабияку обізнаність із творчістю Целана, сучасним станом її наукового осмислення, а також образний, віртуозний стиль, завдяки якому книга читається від першої до останньої сторінки з неослабним інтересом.

*П. Рихло*

**Фюре Ф. Прошлое одной иллюзии. — М.: Ad Marginem, 1998. — 640 с.**

Книгу відомого французького історика Франсуа Фюре (1927-1997) присвячено історії комунізму в Радянському Союзі, але не конкретній політичній історії цього явища, а історії комуністичної ілюзії, владу якої сам Фюре «пережив зсередини... в один із періодів її найбільшого поширення» (с. 16) — між 1949 і 1956 роками. Її написано 1995 року, вже після краху комунізму та Радянського Союзу. Вона є цінною тим, що предмет її дослідження має чіткі хронологічні межі: народження та смерть. Цим вона

вигідно відрізняється від книг, написаних ще за його життя, у яких розглядаються перспективи розвитку комуністичної ідеї, у яких автори уникають категоричних висловлювань, боячись помилитись. Фюре заявляє чітко та безапеляційно: комунізм помер. Він, звичайно може відродитися, але «навряд чи... у такій самій формі» (с. 558).

Автор розглядає ілюзію комунізму ззовні, показуючи, як комуністична країна виглядала здалеку. Завдяки цьому можна побачити, яке міжнародне значення мали такі визначні події російської історії, як Лютнева революція.

Перед нами з'являються іноземці — французи, англійці, американці, німці, які повірили офіційній пропаганді та повірили у міраж. Коли Захід страждав від економічної кризи, СРСР здавався такою собі Аркадією, де вдалося побудувати справді справедливе суспільство, де втілювався соціалізм, який на Заході зустрічав багато труднощів і опору.

Ці люди, серед яких Герберт Веллс, Бернард Шоу, казали щось подібне до того інженера, який, побувавши у Радянському Союзі, заявив: «Я потрапив до майбутнього і воно працювало!» Визначні представники світової культури вихваляли сталінську диктатуру як досконалу організацію суспільства. Вони вважали, що ця диктатура має «людське обличчя», що вона існує не заради самої себе, не підкоряє собі суспільство, а навпаки — є вірним слугою народу і є єдиним засобом виходу з кризи. Як відомо, у той час у Європі та Сполучених Штатах виходить низка праць, присвячених пропаганді радянського способу життя, сповнених таких самих мотивів.

Особливе місце у книзі автор відводить своїм співвітчизникам — французам. Це окрема сюжетна лінія твору, яку можна було б назвати «Спроби французів визначити своє ставлення до більшовизму». Ця лінія починається від самої Жовтневої революції, від вагань французьких інтелектуалів щодо її оцінки, продовжується розповіддю про долю двох французів, П'єра Паскаля та Бориса Суваріна, які спочатку співробітничали з режимом, навіть жили в СРСР, а потім побачили весь його жах та безвихідь, завдяки чому Суварін перетворився з прихильника режиму на його безжалісного критика.

Автор також розповідає про складну долю Французької комуністичної партії, аналізуючи її складне внутрішнє життя та відносини з комуністичним центром і власним урядом.

Фюре порівнює радянський комунізм з італійським та німецьким фашизмом. Маючи спільні корені у першій світовій війні, ці ідеології були ворожими одна одній. Це зрозуміло і всім відомо. Але Фюре не розглядає цю проблему настільки спрощено. У ворожості комунізму до решти ідеологій (фашистських та буржуазних) можна виділити три етапи. Спочатку, до 1933 року, комуністи не бачили відмінності між фашистами та буржуа, елементарно їх собі протиставляючи. Але після приходу Гітлера до влади, після підпалу Рейхстагу, після «ночі довгих ножів» вони вимушено опинилися у суто антифашистському таборі (і фігурально, і буквально) із соціал-демократами та лібералами, об'єднавшись із ними «на негативній основі» (с. 263). Ко-

муністичний антифашизм, зазначає далі автор, мав два напрями: з одного боку, згуртування антифашистських сил від лівих до правих, з другого, передача керівництва цим «табором» до рук робітничого класу — Комінтерну — Сталіна. Третій період — від 1939 до 1941 року — дружба СРСР та Німеччини.

Цікаво, що у книзі інколи помітні мотиви, подібні до концепції Віктора Суворова: мудрий Сталін хотів руками Гітлера послабити західні країни, а потім напасти на нього і завоювати всю Європу. Більше того, про книгу Суворова «Криголам» Фюре пише так: «Не можна вважати цілком абсурдною таку концепцію автора книги» (с. 374), бо сподівання комуністів, що фашизм як вища стадія капіталізму може стати зброєю проти нього — Криголамом революції — здаються цілком реальними. Але в той самий час Фюре ніби стримує себе: ну не міг Сталін бути таким мудрим...

Велику увагу Франсуа Фюре приділяє промові М.С.Хрущова на XX з'їзді КПРС, вважаючи її переломним моментом в історії комуністичної ілюзії. Адже перед тим за кордоном Радянський Союз на чолі зі Сталіним сприймали як цілісне явище, втілення комуністичної ідеї. Цьому сприяв імідж борця проти фашизму, набутий під час другої світової війни. Після виступу Хрущова стало зрозумілим те, що у радянському суспільстві прекрасно діють такі самі закони виживання, що й в усьому світі, навіть жорсткіші. Як втілення правди бачили вже не офіційні заяви уряду, а «Архипелаг ГУЛАГ» Солженіцина та інші твори дисидентів. Цікаво, що главу, присвячену викриттю культу особи та процесам десталінізації, названо «Початок кінця».

Автор також розглядає «правління» останніх лідерів Союзу: Брежнєва, Андропова, Черненко та Горбачова — невідворотне наближення до того самого кінця. У політиці Горбачова, на думку Ф. Фюре, багатьох людей на Заході привабило введення у життя країни, яка відмежувалась від капіталізму, другого компонента для того, щоб зробити життя у ній справді щасливим — дотримання прав людини. Але саме в цьому він і зазнав поразки, тому що «більшовизм сумісний з націоналізмом, як це демонстрував Сталін протягом свого правління, і навіть з обмеженим існуванням ринку, як це показав Ленін, який придумав неп, — щоправда, як тимчасовий захід. Але більшовизм зовсім не має гнучкості в ідеологічній і політичній сфері; він може утримувати владу лише за допомогою брехні та страху» (с. 556).

Книга складається з авторської передмови, дванадцяти глав та епілогу, її доповнено необхідними поясненнями, зробленими самим Ф. Фюре. Вона вирізняється прекрасним перекладом, якісним оформленням видання.

*Д. Горчаков*

**П. Вайль, А. Генис. 60-е. Мир советского человека. — М.: «Новое литературное обозрение», 1998. — 368 с.**

Шістдесяті — попри всі відомі стадіони поезії — зовсім не поетичні роки. Здалеку з усіх боків, здалеку події в нашій країні одним висловом зма-